

PERSOONAREFERENSSI LAPSENKIELESSÄ

Persoonien eriytyminen lapsen kielessä on mielenkiintoinen tutkimusongelma monestakin syystä. Mikä on persoonien eriytymisjärjestys ja missä iässä lapsi ne omaksuu? Mitkä seikat eriytymisjärjestykseen ja omaksumisikään vaikuttavat? Pronominin asettavat lapsen aivan erilaisen oppimistehtävän eteen kuin muu sanasto. Pronominien deiktisestä luonteesta johtuu, että lapsi ei voi käyttää ympäristönsä mallia sellaisenaan vaan joutuu oivaltamaan, että pronominien referenssi vaihtuu puheroolin mukaan. Hän kuulee itseensä viitattavan sanoilla *hän* ja *sinä*, mutta itse puhujana hän joutuu käyttämään itsestään sanaa *minä*. Hän kuulee äidin ja isän puhuttelevan toisiaan sanalla *sinä* ja oppii itse tekemään samoin.

Pronominaalisten käsitteiden kehittymisestä on etsitty tietoa tarkastelemalla muun muassa lapsen kielen pronominivirheitä. Kun tutustuu lapsen spontaanista puheesta koottuun kielimateriaaliin, huomaa kuitenkin, että »pronominien käyttövirheitä» on tavattoman harvassa, jos lainkaan. Tämän perusteella voineekin olettaa, että lapsi on omaksunut pronomini-konseptit jo aiemmin, niin että hän pystyy sovittamaan konseptit ja kielen ai-
nekset keskenään oikealla tavalla. Hän alkaa siis käyttää pronomineja vasta sitten kun hän on siihen valmis. Näinhän tapahtuu paljolti kielenoppimisen muillakin alueilla. Toistaiseksi on kuitenkin selvittämättä, miten tämä esikielellinen konseptuaalinen kehitys tapahtuu (Chiat 1986: 355).

Persoonareferenssin omaksumista selittämään on kehitetty useita hypoteeseja. Clark (1978) esitti aikoinaan nimi-hypoteesin, jonka mukaan lapset käyttäisivät persoonapronomineja samalla tavalla kuin erisnimiä, ja hän väitti, että joidenkin lasten olisi ylivoimaisen vaikeata ymmärtää, että pronominit vaihtavat referenttiä keskustelussa aina puhujanvaihdoksen mukaan. Tämä hypoteesi on saanut kirjallisuudessa vain hyvin vähän tukea, ja suuriin aineistoihin perustuvat sekä ymmärtämistä että tuottamista selvittäneet tutki-

mukset ovat todistaneet, että pronominiin reversaali käyttö on lasten kielessä harvinaista (Charney 1980; Chiat 1981; Loveland 1984). Charneyn (1980) hahmottelema persoonarooli-hypoteesi ennustaa, että persoonien omaksumisjärjestys vaihtelee lapsen puheroolin mukaan ja että lapset omaksuvat ensin pronominit, jotka viittaavat heihin itseensä, ja vasta sitten pronominit, jotka viittaavat muihin. Se, että ensimmäinen persoona opittiin aina ensin, tuki tätä hypoteesia, mutta toisaalta kolmannen persoonan omaksuminen ei tukenut tätä. Chiatin (1981, 1986) esittämä puherooli-hypoteesi puolestaan ennustaa, että persoonat omaksuttaisiin järjestyksessä ensimmäinen, kolmas, toinen ja että suurin osa lapsista tajuaisi pronominiin korrektiin merkityksen alusta saakka, koska pronominiin ja puheroolien suhde on niin selvä. Kuitenkin toisissa tutkimuksissa on havaittu, että esimerkiksi englannin-, italian- ja espanjankieliset lapset ottivat pronominit käyttöön järjestyksessä ensimmäinen, toinen, kolmas (Brown 1973; Caselli ym. 2001: 102–103; Anderson 1987).

Nämä persoonareferenssin kehitystä selittävät kuvausyritykset koskevat ensi sijassa englannin kieltä ja osoittavat, että kehityksen kulkua ei ole täysin selvitetty. Miten persoonareferenssi kehittyy suomen kielessä? Eteneekö se samalla tavalla kuin englannissa tai muissa kielissä? Miten mahdolliset erot voidaan selittää? Mikä edellä mainituista hypoteeseistä selittäisi parhaiten suomenkielisen lapsen persoonareferenssin kehitystä?

Henkilöön viittaaminen alkaa substantiivien käytöllä. Lapsi käyttää henkilöön viittaavaa appellatiivia tai erisnimeä ja yksikön 3. persoonan verbimuotoa viittaamaan ympäristöönsä ja itseensä (*X antaa*), ja myös aikuiset käyttävät sitä usein 1. ja 2. persoonan sijasta lapselle puhuessaan. Subjektina lapsi käyttää tällöin henkilönnimeä tai muuta henkilöön viittaavaa sanaa (*E laittaa, äiti laittaa*) taikka persoonapronominia (*minä laittaa*). Henkilönnimen käyttö ensimmäisen ja toisen persoonan pronominiin sijasta näyttää olevan yleismaailmallista; mainintoja on muun muassa englannin, ranskan, korean ja kreikan kielestä, joissa on todettu äitien käyttävän lapselle puhuessaan tämän nimeä *sinä*-pronominiin sijasta (ks. esim. latvian kielestä Ruke-Dravina 1973: 263; italiasta Antinucci ja Parisi 1973: 607–619; koreasta Kim 1997: 347, 428; kreikasta Stephany 1997: 250–251). Näin näkyvät tekevä myös suomenkieliset vanhemmat (Toivainen 1980: 46; Laalo ja Kunnari 2004: 89).

Persoonareferenssin omaksumisjärjestyksestä suomen kielessä on esitetty seuraavaa. Jorma Toivainen on väitöskirjassaan selostanut yksityiskohtaisesti verbin persoonapäätteiden ilmaantumista suomalaislasten kieleen (1980: 43–64). Yleensä persoonamuotojen on raportoitu tulevan käyttöön järjestyksessä kolmas, ensimmäinen, toinen (Ruoppila 1963; Toivainen 1980; Matihaldi 1981; Alaoja ym. 1983; Rundelin 1987). Toivaisella (1997: 122) on merkintöjä verbin 1. ja 3. persoonamuotojen käytöstä sekä passiivimuotojen käytöstä imperatiivina jo lapsen iästä 1;4. Ensin persoonamuotoja aletaan käyttää preesensmuotoisissa verbeissä ja vasta myöhemmin muissa aikamuodoissa. Sama on todettu myös muissa morfologialtaan rikkaissa kielissä, esimerkiksi portugalissa (Simoes ja Stoel-Gammon 1979). Persoonapronominit alkavat ilmaantua pian ensimmäisten verbin persoonapäätteiden jälkeen 1;8:n iässä, ja viimeinen persoona on yksikön toinen, jolla systeemi täydentyi iässä 2;0 (Toivainen 1997: 124)¹. Suomalainen Matti-poika (Itkonen 1977: 24–

¹ Tässä on ilmeisesti tarkasteltu vain yksikön persoonia.

25) alkoi käyttää persoonapronomineja seuraavasti: *minä* ja *se* 2;5, *sinä* 2;6, *me* ja *te* 2;7. Toivaisen (1997: 177) mukaan lapsilla tulevat käyttöön persoonat ennen kahden vuoden ikää seuraavassa järjestyksessä: yksikön 3., yksikön 1., monikon 1., passiivi, yksikön 2. ja monikon 3. persoona.

Persoonapronominien ja persoonamuotojen käyttöönottojärjestys ja -ikä on siis tämän perusteella suurin piirtein tiedossa. Mutta miten koko persoonasysteemi käytännössä yksityiskohtaisesti muotoutuu? Mitkä seikat eriytymiseen vaikuttavat?

Pronominin ja persoonapäätteiden ovat usein painottomia ja foneettisesti redusoituneita elementtejä, ja siksi niiden tunnistaminen pienen lapsen puheesta saattaa olla epävarmaa. Lisäksi foneemijärjestelmän keskeneräisyys saattaa eräissä tapauksissa hankaloittaa tulkintaa. Parasta lieneekin tarkastella persoonan ilmaisemisen kokonaisedustusta — persoonapronominien, henkilönnimien ja verbin persoonapäätteiden sekä oikeaa että väärää käyttöä — ja katsoa, mitä päätelmiä niiden perusteella voi tehdä.

Tarkastelen tässä artikkelissa lähemmin, miten persoonat eriytyivät erään suomalaislapsen kielessä. Käsitelen sekä persoonapronominien että verbin persoonapäätteiden omaksumista. Keskityn esittelemään persoonamuotojen ilmaantumista indikaatiivin preesensissä ja jätän muiden modusten samoin kuin tempusten tarkastelun sivummalle. Edelleen keskityn yksikön ensimmäisen persoonan eriytymiseen, koska sen kehityksessä näkyviin tulevat tendenssit ja kehityspiirteet olivat yhteisiä muillekin persoonille. Ensimmäisen persoonan aineisto on myös suurempi kuin esimerkiksi yksikön ja monikon toisen persoonan.

Pääasiallisena aineistona on yhden lapsen (E) puheesta koottu laaja otos. Lapsen puheetta on nauhoitettu ja merkitty muistiin tavallisissa arkipäivän tilanteissa (iässä 1;2–5;0). (Aineistosta tarkemmin ks. Lieko 1992). Tästä korpuksesta olen tarkastellut pronominien ja verbin persoonapäätteiden ilmaantumista ja käyttöä. Ensimmäiset persoonapronominin esiintymät näyttävät ilmaantuneen 1;5:n iässä ja esimerkiksi ensimmäisen persoonan viittauksia aineistossa on runsaat kolme tuhatta. Viittauksia muihin persooniin on jonkin verran vähemmän. Litterointi noudattaa suomalais-ugrilaista tarkekirjoitusta erän myöntytyksin: pitkä äänne on merkitty kahdella kirjainmerkillä, kuten oikeinkirjoituksessa, ja ::-merkintä tarkoittaa edellisen lausuman toistoa. Keskusteluissa aikuisen vuoroja on merkitty A:lla.

ALKU

Yhden vuoden iässä, kun ilmaukset olivat pääasiassa yhden sanan mittaisia, E käytti vain yhden tyyppistä verbimuotoa. Se oli rakenteeltaan kaksitavuinen, tyyppiä (K)V(K)-KV. Vokaalit saattoivat olla kestoiltaan joko lyhyitä, pitkiä taikka puolipitkiä. (Huomaa toisen tavun vokaalin keston tärkeys persoonamuotojen eriytyemisessä.) Tällä verbimuodolla oli tilanteen ja lauseyhteyden mukaan seuraavat kolme tehtävää:

1) 1;3:n iästä lähtien E esitti sen avulla pyyntöjä ja käskyjä; ilmaus vastasi siis lähinnä imperatiivin yksikön toisen persoonan muotoa, esimerkiksi *ota*, *anna*, *aja* 'avaa', *kiikaa* 'keinuta', *kato*, *ittu* 'istu'.

2) 1;5:n iästä lähtien hän käytti samaa muotoa viittaamassa myös kolmanteen henkilöön; näissä tapauksissa se siis vastasi indikaatiivin preesensin yksikön kolmatta persoona-

▷

naa, esimerkiksi *mene* 'X menee', *kukku* 'isä nukkuu', *kakka* 'joku hakkaa', *ei o* 'ei ole'.

3) 1;6:n iästä lähtien E viittasi tämän muodon avulla myös omaan tekemiseensä, jolloin muoto siis vastasi indikatiivin preesensin yksikön ensimmäistä persoonaa, esimerkiksi *laita* 'minä laitan', *aita* 'minä soitan', *doona* 'työnnän', *minu ittuu* 'minä istun'.

Tämä ainoa verbimuoto oli siis päätteetön, tuntomerkitön, eräänlainen perusmuoto, joka vähitellen alkoi saada rinnalleen muita muotoja.

Ensimmäinen verbimuotojen oppositio alkoi hahmottua indikatiivin preesensin yksikön kolmannen persoonan muodon ja imperatiivin yksikön toisen persoonan muodon välille siinä vaiheessa, kun vokaalin lyhyt ja pitkä kesto alkoi olla toisen tavun (painottomassa) vokaalissa distinktiivinen, astevaihtelun ensimmäiset merkit olivat näkyvissä ja loppukahdennuskin oli jo osittain käytössä. (Loppukahdennuksen omaksumisesta ks. Lieko 1994: 406–429.) Näiden kahden persoonamuodon voi katsoa eriytyneen viimeistään siinä vaiheessa, kun yksikön kolmannen persoonan muoto on vakiintunut pitkävokaaliseksi ja imperatiivin yksikön toisen persoonan muoto lyhytvokaaliseksi (muissa kuin supistumaverbeissä).

Persoonapäätteiden ilmaantumista edelsi pitkä »valmisteluvaihe», ja ilmeisesti yksikön 1. persoonan eriytyminen toimi jonkinlaisena tienraivaajana, joka tasoitti tietä muille persoonapäätteille. Huomattakoon, että pidän tässä erillään lapsen tarkoittaman merkityksen ja sen muodon puheessa. E esimerkiksi viittasi itseensä ja omaan toimintaansa kauan ennen kuin alkoi käyttää verbeissä ensimmäisen persoonan päätettä.

Tarkastelen seuraavassa jokaista persoonaa erikseen. Esittelen ensin persoonapronominin ja sen jälkeen verbin persoonamuotojen käyttöä.

MINÄ

Aluksi (iässä 1;2–1;5) E ei vielä käyttänyt minkäänlaisia persoonaviittauksia.

Ensimmäisen persoonan pronomini ilmaantui ensi kertaa iässä 1;5 muodossa *minu*, ja siitä eteenpäin aina kahden vuoden ikään saakka se esiintyi useissa eri tehtävissä: 1;6 *minu kattoo* 'minä katson', *tututti minu* 'minun tuttini', *ota minu* [syliin], *kato minu* '.,; kiija / puto minu' 'kirja putosi minulta', 'minä pudotin kirjan', *anna minu* 'anna minulle', *tututti minu* 'tutti minulle'; 1;7 *äiti äikkimää / minu eikkimää* 'minun kanssani', *täällä om minu kekki* 'täällä on minun keksini'. Tämä ensimmäinen pronominivariantti sai nopeasti rinnalleen muita variantteja. Ensimmäisen persoonan pronomini esiintyi aineistossani yli kolme tuhatta kertaa ja sillä oli useita erilaisia ilmiäsuja (kaikki variantit yleisyysjärjestyksessä: *mä, minä, minu, min, mie, miä, m, miu, mnä, ma, nä, na, mi, mina, mn, n, mnu-minu, mi*)².

Subjektina E alkoi käyttää yksikön ensimmäisen persoonan pronominia harvakseltaan iästä 1;6. Seuraavan kuukauden (1;7:n) aineistossa E viittaa omaan tekemiseensä viisi kertaa, esimerkiksi *tänne keepe* 'kiipesin tänne', *ukkia tänne doona* 'nukkea tänne työn-

² Jotkin näistä varianteista olivat hyvin lyhytikäisiä. Suurinta variaatio oli alussa. *Mie/miä*-variantti on tarttunut E:n kieleen hoitopaikasta.

nän', *aita* 'soitan (puhelimella)'. Neljässä tapauksessa subjekti ei ole näkyvässä, yhdessä subjektina on pronomini muodossa *minu*: 1;7 *minu ittu tänne*. Verbit ovat päätteettömiä eivätkä eroa muodoltaan samassa aineistossa esiintyvistä imperatiivi- ja yksikön kolmannen persoonan ilmauksista, esimerkiksi *ittu* 'istuu', 'istu', *puto* 'putosi', *piitä* 'piirrä'. Toinen tavu voi olla kestoaltaan lyhyt, pitkä tai puolipitkä. Toisen tavun kesto ei ole vielä vakiintunut preesensin yksikön kolmannen persoonan muodoissa pitkäksi eikä imperatiivin yksikön toisen persoonan muodoissa lyhyeksi. Suomen kielen distinktiivinen kvantiteetti ei siis E:n kielessä vielä toimi, ei myöskään loppukahdennus. Verbi lienee tulkittava näissä tapauksissa lähinnä yksikön kolmannen persoonan muodoksi ja viimeisessä esimerkissä *minu* sen subjektiksi. Tämä *minu*-lause kuitenkin ennakoii seuraavien kuukausien kehitystä. Esimerkkejä: 1;8 *minu akita* 'minä rakennan'; *min oittaa* 'minä soitan'; *min ukkumaa* 'minä menen nukkumaan', *minu ittu tänne / minu ittu, minu keepe* 'minä kiipeän', *kato minu ukku / minu ukkuu* 'katso kun minä nukun', 1;9 *mn aita* 'minä laitan', *mnuminu kattoo* 'minä katson', *mi aβaa* 'minä avaan', 1;10 *miu auttaa* 'minä autan', *auto miu piittää* 'auton minä piirrän', *miu ukkuu täällä* 'minä nukun täällä'.

Se, että lapsi käyttää muista yhteyksistä abstrahoimaansa muotoa *minu* myös subjektina, ei ole mitenkään ainutlaatuista. Aivan vastaavaa on havaittu muista kielistä. Esimerkiksi englanninkieliset lapset käyttävät joskus *I*-muodon sijasta subjektina muun muassa muotoja *my* ja *me* (Huxley 1970; Brown 1973; Budwig 1990).

Koko ajan *minä*-pronominin käytön rinnalla E käytti omaa nimeään (muodossa *Ena*, *Eena*), esimerkiksi 1;8 *minu ittuu / ena ittuu, ena ussyttää*, 1;10 *miss ena papili / äiti ake / ake, enan halja*, 1;11 *ena, eena, ena mankutaa* 'polskuttaa', 2;0 *ena kilattaa* 'kirjoittaa', *missä enan tutti*. Ensimmäinen tällainen esiintymä on 1;6:n iästä. 1;7:n iästä on merkitty muistiin yksi esiintymä, jonka referentistä ei voi olla varma: sana viittaa joko puhujaan, E:hen itseensä taikka kuulijaan (yksikön toisen persoonan muotona?)³.

Kahden vuoden iästä lähtien *minu*-muotoon alkoi liittyä sijapäätteitä, esimerkiksi 2;0 *minun / enan / enan eekot* 'Legot'; 2;2 *äiti bei minut*; 2;2 *minulta tuli ykkä* 'yskä'; 2;4 *ota minua vähäm pikkusen sylkkään*; 2;4 *ei se syö minut*. Tätä ennen *minä*-pronominin erilaiset variantit olivat esiintyneet useissa eri funktioissa, vaikka funktiota osoittavat sijapäätteet vielä puuttuivat, esimerkiksi 1;9 *anna miu täätölöö*; 1;10 *eeβa anto miu maitoo, miu äppä* 'minun heppani'.

Ensimmäisen persoonan verbinmuodot eriytyvät eri kielissä saman kaavan mukaan ja suurin piirtein samassa iässäkin. Tuntomerkitsemän verbimuodon käyttö (suomen kielessä esimerkiksi *antaa*, jossa loppuvokaalin kesto voi vaihdella lyhyestä pitkään) on tuttua kaikille lapsille kielestä riippumatta. Noin puolentoista vuoden iässä lapset alkavat käyttää sitä oman nimensä kanssa. Persoonpäätte ilmaantuu verbiin myöhemmin, ja sitä käytetään joko persoonapronominin kanssa tai ilman sitä. (Taulukko 1.) Taulukosta näkyy selvästi, että lapset käyttävät ensin eriytymätöntä yksikön kolmannen persoonan näköistä verbimuotoa ja siirtyvät persoonapäätteiden käyttöön yleensä kahden vuoden iässä.

³ Tässä vaiheessa oli ongelmallista se, että *minä*-pronomini ja E:n nimen muoto *Ena* ovat äänneellisesti samantapaaisia.

Kieli	Tyyppi		
	<i>antaa</i>	<i>X antaa</i>	<i>annan / minä annan</i>
ruotsi	1;8-		2;4-
englanti (Bloom 1970; Brown 1973)	1;7	1;6-1;7, 1;9	2;0-2;4
portugali (Simoes ja Stoel-Gammon 1979)	1;4-1;5	1;8	2;4-2;5
italia (Bates 1976)		1;8	2;2
balttil. kielet (Ruke-Dravina 1973)	1;3-2;1	1;11	1;8-2;5
unkari (MacWhinney 1976)		1;6	2;0
viro (Lipp 1977)			2;5-2;7
suomi			
Tuomas (Argoff 1976)	1;4	1;7	1;6 1;8
Seppo (Bowerman 1973)	2;2		
Ville (Matihaldi 1981)			1;8
Matti (Itkonen 1977)			2;5
Lyytinen (1978)			1;6-2;11
Oululaislapset (Alaoja ym. 1983) (Toivainen 1980: 51)	1;11-2;2		2;2 1;10
E	1;6	1;6	2;1-2;2

Taulukko 1. Ensimmäisen persoonan referenssin kehitys eri kielissä. Muodossa *X antaa X* voi olla erisnimi tai yksikön ensimmäisen persoonan pronomini (*Ville antaa / minä antaa*).

Toinen muodollinen oppositio syntyy tuntomerkitsemän (kolmannen persoonan näköisen muodon) ja yksikön ensimmäisen persoonan muodon välille (aivan samoin esimerkiksi portugalissa, ks. Simoes ja Stoel-Gammon 1979: 53, 54). Lapsi voi tässä vaiheessa viitata omaan tekemiseensä ainakin viidellä tavalla, esimerkiksi 'minä otan': *ottaa, E ottaa, minä ottaa, otan, minä otan*. Oppositio yksikön kolmannen ja ensimmäisen persoonan välille ilmaantuu serbokroaatin ja latvian kielissä iässä 1;6-1;11, suomalaisil-

la keskimäärin iässä 2;2 (Toivainen 1980: 49).

Yksikön 1. persoonan verbimuodon käytön voi nähdä vakiintuneen E:n kieleen kolmessa vaiheessa. Tähänastista voitaisiin pitää jonkinlaisena nollavaiheena.

1) 1;8:n iässä *minu kantaa* -tyyppi esiintyi 42 kertaa, esimerkiksi *minu antaa, minu ittuu, minu kantaa, minu kattoo, minu käänä* 'minä käännän (sivua)', *minu kuke* 'minä luen', *minu paija* 'minä paijaan', *minu kaketa* 'minä rakennan'. Vain kaksi kertaa on muistiin merkitty subjektiton ilmaus: *tänne menne* 'menen tänne' ja *mainaa tättä* 'painan tästä', jotka olen tulkinnut yksikön ensimmäisen persoonan funktioiksi; samoin kahdesti E puhui itsestään omalla nimellään: *ena yssyttää* ja *ena ittuu*. Tämä vaihe vakiintui kolmeksi kuukaudeksi, paitsi että subjektin muotoina esiintyi iässä 1;9 *mi (mi aβaa* 'minä avaan', *mi tää ikkoo* 'minä rikon tämän') ja iässä 1;10 *miu (miu auttaa* 'minä autan', *auto miu piittää* 'auton minä piirrän').

2) 2;0:n iässä alkoi uusi vaihe, joka kesti kaksi kuukautta (2;0–2;1). E käytti oman toimintansa kuvaamiseen yksinomaan nimeään (muodossa *Ena*) ja tuntomerkitöntä (yksikön 3. persoonan näköistä) verbimuotoa, esimerkiksi *ena aketa* :, 'Ena rakentaa', *ena keinuu, ena ottaa, ena menee, ena killattaa* 'Ena kirjoittaa', *ei ena saa, ei ena putokkaan*.

Yhteensä näitä ilmauksia oli 2;0–2;1:n aineistossa yli 80. *Minä*-pronomini on jäänyt kokonaan pois. Sitä ei esiinny kertaakaan 2;0:n aineistossa ja vain kaksi kertaa 2;1:n aineistossa: *mii juo itselle* 'minä juon itse', *ei äiti tekeh hauvan / minä teken hauvan*. Jälkimmäinen esimerkki on samalla ensimmäinen tapaus, jossa verbi saa ensimmäisen persoonan *n*-päätteen.

Oman nimen käyttö omaan tekemiseen viittaamassa on tavallista tiettyssä iässä. E viittasi omaan tekemiseensä pääasiassa etunimensä (*Ena*) ja verbin avulla kolmen kuukauden ajan, iässä 2;0–2;2, vaikka nimi ilmaantui käyttöön jo iässä 1;6. Näin tekevät muutkin lapset, sekä suomalaiset että ulkomaalaiset (Alaoja ym. 1983: 68, 80–81; Itkonen 1977: 17–18; Bates 1976: 252–253; Brown 1973: 210–211; Huxley 1970; Stern ja Stern 1965: 100; Simoes ja Stoel-Gammon 1979: 58–59; Lipp 1977: 315–319; Brigaudiot ym. 1996: 105–116). Kiinnostavaa on, että lapsi myös lopettaa tämän käytännön eri kielissä samassa iässä, yleensä viimeistään kahden ja puolen vuoden iässä. Jotkut lapset näkyvät kyllä käyttävän etunimeään omaan tekemiseensä viitatessaan vielä kolmivuotiainkin (Alaoja ym. 1983: 78–79; Itkonen 1977: 23).

3) 2;2:n iässä tapahtui selvä muutos. *E istuu* -tyypin rinnalle putkahti heti tämän tarkailukuukauden ensimmäisenä päivänä *minä*-pronomini päätteellisen yksikön ensimmäisen persoonan verbimuodon kanssa: *minä etsin, minä luen, minä heδätän*. *Minä*-tyyppi lisäsi osuuttaan *ena*-muotojen kustannuksella. Päätteellisten *minä*-muotojen osuus kasvoi samoin päätteettömien kustannuksella: *minä otan, minä näytän, minä kiljotan, minä piilän, minä katson, minä puton, minä puhan, en näytä, em minä ole; minä teke, minä teki, ei minä taafikaa* 'en tarvitsekaan'.

Iässä 2;2 päätteellisten muotojen (*minä istun* ja *istun*) kokonaisuus oli kaikista vasta vähän yli puolet, 54,3 %. Tässä päätteettömiksi on laskettu tyypit *ena istuu, istuu* ja *minä istuu*. Suhde muuttui päivä päivältä niin, että viimeisen viikon aineistossa päätteellisiä oli jo noin 75 %. Viimeiseltä päivältä niiden osuus oli 83 %. Tämän kuukauden aineistossa ja siitä jonkin aikaa eteenpäin päätteelliset muodot olivat suurimmaksi osaksi myöntölauseissa olevia preesensin muotoja. Suurin osa päätteettömistä muodoista oli puolestaan imperfekti-, kielto- tai *olla*-verbin muotoja, esimerkiksi *minä kaadui, pitäs minä koljata, minä osas,*

minä sanoi, minä liimas, minä meinas, minä laiti, minä tuli, ei minä satuta, ei minä jaksa, ei minä ole tuhma, min on lukenu, minä lukenu. Kaikki nämä muodot ovat morfologisesti kompleksisempia kuin ne muodot, joissa *-n* esiintyi. Morfeemien lukumäärä näyttääkin olevan tärkeä tekijä. E näyttäisi 2;2–2;3:n iässä olleen sellaisessa vaiheessa, että hän pysyi sujuvasti liittämään sanavartaloon yhden morfeemin, verbeihin joko yksikön ensimmäisen persoonan (vähän myöhemmin myös yksikön toisen) päätteiden taikka imperfektin tunnuksen (joka hänellä oli joko *i* tai *s*, esimerkiksi *minä sanoi, minä liimas*; distribuutio kuitenkin erilainen kuin aikuisten kielessä), mutta ei molempia kuin satunnaisesti. Edelleen, jos lauseeseen tarvittiin kieltoverbi taikka muu apuverbi, pääverbi jäi taipumatta.

Yksikön ensimmäisen ja kolmannen persoonan verbimuodot eriytyivät siis kieliopillisesti E:n kielessä 2;2:n iässä. Tämän kuukauden aineistosta näkyy selvästi sellainen rinnakkaiskehitys, että *ena*-muodot väistyivät *minä*-muotojen tieltä ja samalla päätteelliset muodot valtasivat alaa päätteettömiltä. Jonkin aikaa pientä hankaluutta aiheutti *olla*-verbin taivutus, samoin kuin muut lyhenneet verbivartalot (*mee, tuu*). Ne sekoittavat tavallisia suhteita, joissa imperatiivi on lyhytvokaalinen (*sano*) ja aktiivin indikatiivin presensin yksikön 3. persoona pitkävokaalinen (*sanoo*). Päätteellisten persoonamuotojen osuus kasvoi muutamassa kuukaudessa kattamaan koko ensimmäisen persoonan edustuksen. Katso taulukkoja 2 ja 3.

Ikä	Päätteetön (<i>istuu</i>)		Päätteellinen (<i>istun</i>)		Yhteensä
	N	%	N	%	
1;2 - 1;5	–		–		
1;6	1		–		1
1;7	5		–		5
1;8	46		–		46
1;9	12		–		12
1;10	7		–		7
1;11	1		–		1
2;0	66		–		66
2;1	22	91,7	2	8,3	24
2;2*	190	45,7	226	54,3	416
2;3	38	19,1	161	80,9	199
2;4	6	33,3	12	66,7	18
2;5	3	2,9	100	97,1	103
Yhteensä	397		501		898

* Päiväkohtaisesti eriteltynä taulukossa 3 viereisellä sivulla.

Taulukko 2. Yksikön ensimmäisen persoonan verbimuodon eriytyminen E:n kielessä iässä 1;2–2;5.

Ikä	Päätteettömät			Päätteelliset		Yhteensä
	<i>istuu</i>	<i>Ena istuu</i>	<i>minä istuu</i>	<i>minä istun</i>	<i>istun</i>	
2;2.1		17	1	4		22
2;2.3		22	3	9		34
2;2.4		13	3	16	1	33
2;2.5		2	1	3	2	8
2;2.8		2				2
2;2.9		1		3		4
2;2.11	2	2				4
2;2.12	1		1			2
2;2.13	8	1	18	12	12	51
2;2.14				1		1
2;2.15	1		2			3
2;2.16	3		3	12		18
2;2.17	3	1	7	12	1	24
2;2.18				2	1	3
2;2.19			1	7	2	10
2;2.22	1	3	1	6		11
2;2.23	3	3	12	11	5	34
2;2.25	1		3	15		19
2;2.26			5	6	1	12
2;2.27	2	2	9	24	6	43
2;2.29			3	15		18
2;2.30	3	2	16	20	7	48
2;2.31			2	7	3	12
Yhteensä	28	71	91	185	41	416

Taulukko 3. Miten E ilmaisi omaa tekemistään 2;2:n iässä.

Ena-tyypin osuus on koko 2;2:n aineistossa 17,1 % mutta viimeisen viikon aineistossa enää 2,6 %. Myöhemminkään taantumia ei enää tullut.

E oppi yksikön ensimmäisen persoonamuodon käytön siis kolmessa vaiheessa: 1) Yksikön ensimmäisen persoonan pronomini ilmaantui verbin kanssa käyttöön iässä 1;8, esimerkiksi *minu kantaa*. 2) Uudessa vaiheessa, joka kesti kaksi kuukautta, 2;0–2;1, E jätti pronominin kokonaan pois käytöstä ja viittasi omaan tekemiseensä pelkästään ni-

▷

mellään, esimerkiksi *ena antaa*. 3) Verbin persoonapäite (ja mahdollinen persoonapronomini) ilmaantuiivat ja myös vakiintuivat käyttöön iässä 2;2, esimerkiksi *minä luen*. Kielteisissä muodoissa kehitys tapahtui samantapaisesti mutta hiukan myönteisten jäljessä (taulukko 4).

	Tyyppi	Myönteinen	Kielteinen
0.	<i>antaa</i>	1;7	1;10
1.	<i>minä antaa</i>	1;8–1;10	1;10–2;3
2.	<i>ena antaa</i>	2;0–2;1	2;0–2;2
3.	<i>annan</i> <i>minä annan</i>	2;2 2;2	2;0–2;2 2;3–

Taulukko 4. Yksikön 1. persoonan muodon kehittyminen E:n kielessä.

Aikaa myöten persoonapäite alkoi yhä useammin riittää yksinään yksikön ensimmäisen persoonan tuntomerkitseksi.

Kieltoverbi ilmaantui E:n kieleen eriytymättömänä persoonana muodossa *ei*. E käytti sitä iästä 1;5 paitsi eksistentiaalisissa kielloissa myös partikkelinomaisesti kielteisissä vastauksissa. Vasta myöhemmin se alkoi esiintyä subjektin kanssa todella yksikön kolmatta persoonaa ilmaisemassa. Esimerkiksi 1;5 *ei o*, *ei o mitä* :, :; 1;6 *ei o*, 1;7 *ee / ee*, 1;8 *ei oo* :, :; 1;9 *ei pattu* 'ei mahdu', (kieltää hyvin ponnekkaisesti) *äiei*, 1;10 *ei oo kuuraa*, 2;1 *ei pissi tulekkaan*, 2;4 (hakkaa vasaralla tappeja lautaan ja pysähtyy välillä) *eikö tuli ennää kova ääni nytkö tulee kova ääni*. Lapsi käytti tätä samaa eriytymätöntä muotoa aluksi myös yksikön ensimmäisen persoonan funktiossa, esimerkiksi 1;8 A: *onko sun väsy?* E: *ei basu*, 1;10 *ei min uakse*, 1;10 A: *mikä tämä on?* E: *ei tiätä* 'en tiedä', 1;10 A: *otak sä?* E: *ei*, 2;0 *ei kykkää* :, : 'en tykkää'.

Oululaislapsilla varhaisimmat yksikön ensimmäisen persoonan verbimuodot olivat *enkieltomuotoja* (Alaoja ym. 1983: 58). Ensimmäinen yksikön ensimmäisen persoonan muoto (*en*) ilmaantui varhain E:nkin kieleen, 2;0:n iässä, mutta se vakiintui vasta kaksi kuukautta myöhemmin. Muutaman kuukauden ajan muodon valinta oli hapuilevaa. Esimerkiksi 2;0 A: *haukkaak sä vielä pullasta?* E: *ei / en*; 2;2 (nousee pöydästä ja sanoo samalla:) *ei minä syökkää / minä en syökkää* 'äiti, A: *ei minua huvita, piirrä sinä* E: *en huvita*, 2;3 *ei minä ole tuhma / en lyä sua*.

Refleksiivipronominia *itse* (*itse, itte, ite*) E käytti harvakseltaan 2;1:n iästä lähtien. Enimmäkseen hän käytti sitä viittaamassa itseensä, esimerkiksi 2;1 *mii juo itsellee* 'minä juon itse', 2;9 *äiti katok ku mä osin ittek kiivetä*, 2;11 *ei talvi auttaakkaa mua ku mä osaan itteki*, 3;1 *hei anneli mä oon tehnyt tän ittelleen*, 3;5 *kuule mun käsi väsy ku mä saan vaa ites syyä*, 3;9 *nim mut mä en aina lupeep pistämään ittelles housuja*, 3;11 *tuossa on nim paljo ihmisiä että siitä voi löytääv vaikka ittensä*, 4;3 *tääll, ei oom mitääv vaatteita*

että mä voisin itte pueta; 4;6 katok kuinka n, on koottu / mä iten ne koin.

Joskus aivan satunnaisesti E käytti refleksiivisesti myös persoonapronominia, esimerkiksi 4;4 *silloim minä katkaisen minulta ('itseltäni') kaulan.*

SINÄ

Yksikön toisen persoonan pronomini tuli käyttöön iässä 2;1 (esimerkiksi *ota sä kaakin 'karkin'*). Kaikkiaan sillä oli 12 eri varianttia (*hinä, hin, ðinä, s, sa, sie, sin, sinä, tinä, nä, sä, sää*), tavallisimpana *sä*. Samasta iästä on peräisin myös ensimmäinen vastaava verbinmuoto (2;1 *mihi meet isi*). Tämä jäi siinä kuussa ainoaksi, mutta seuraavan kuukauden aikana, iästä 2;2, yksikön 2. persoonan verbimuotoja on merkitty muistiin jo lähes neljäkymmentä, näistä päätteellisiä noin 80 %. Esimerkiksi 2;2 *sitten sie otat, luket sie / luket sie, sie oot anneli, hinä nukut, sinäki laitit, et sinä jaksaa kantaa, nyt sinä / hinä ittut, isi missä sinä oot, hin oot tuala, luket sie, sinä teket, et sinä jaksaa kantaa, sitten sinä otat; hinä meni, hinäki saa pulla, ei sinä saa, ei hinä kiljota ;,.;, hinä meni tohon nukkumaan, hinäki saa pulla, hinäki mene lääkälii minä teke / et sinä teke, ei sinä saa tämä, ota sää toi otappa*. Tässä kuussa esiintyi myös yksi ilmaus, joka paljastaa, että persoonapäätteen valinta ei ollut aivan itsestään selvää: *mitä sinä kiljotan ;,.;*. Tällaisia tapauksia ei kuitenkaan ollut aineistossa muita. Persoonapronominin varianteista *sä* vakiintui käyttöön 2;6:n iästä⁴.

Yksikön 2. persoonan persoonapäätteen käyttöönotossa näkyi sama ilmiö kuin 1. persoonan päätteenkin omaksumisessa: päätte ilmaantui käyttöön ensin yksinkertaisiin preesensmuotoihin ja vähän myöhemmin imperfektiin sekä kielto- ja apuverbikonstruktioihin. 2;3:n iässä päätteellisiä yksikön toisen persoonan muotoja oli 92 %, iässä 2;4 niitä oli 100 %. 2;5:n iässä persoonapäätte oli jo käytössä indikaatiivin preesensin lisäksi myös modaaliverbeissä (*äiti sinä voit tämmäl laittaa*) ja apuverbissä (*oot vai sinä syäny*). Kieltoverbissäkin se esiintyi preesensissä (*et sinä ole munkaa kaveli*) mutta ei vielä muissa tempuksissa. Kieltoverbin yksikön toisen persoonan muoto ilmaantui iässä 2;2 suoraan päätteellisenä; sen ilmaantumisessa ei näkynyt samanlaista välivaihetta kuin ensimmäisessä persoonassa: 2;2 *ena tekee tämmönen minä teke / et sinä teke noin*, 2;2 A: *saako isi syödä sun pullan?* E: *et syö / et syö mun pullan*.

Kieltoverbin imperatiivimuotoa E alkoi käyttää tasan kahden vuoden iässä. Ennen sitä hän komensi *ei*-muodon avulla. Esimerkiksi 2;0 *älä vaavi 'älä raavi'*; 2;2 (A *hyräilee*, E sanoo: *älä 'ulise ;,.;*; 2;5 *elä kiljota*; 2;7 *älä otam mua kiinni*.

Erikieliset lapset alkavat Toivaisen mukaan (1980: 49–51) käyttää yksikön toisen persoonan muotoja iässä 1;8–2;7. E:n saavutus sopii hyvin tähän keskivaiheille. Toivaisen havaitsema ikämarginaali on aika suuri mutta ehkä näennäinen. Tiheämpi tarkkailuväli ja yhdenmukaiset vakiintumisien ilmoittamiskriteerit varmasti kaventaisivat sitä.

Yksikön toinen persoona oli implisiittisenä kategoriana esiintynyt kielessä aivan tarkkailun alusta lähtien, vaikka sillä ei muodollista ilmaisinta heti ollutkaan, nimittäin impe-

⁴ Satunnaisesti subjektina saattoi esiintyä taiputusmuodosta analogisesti abstrahoitu muoto, esim. 2;7 *mä piillän sut / siin, on sut / mä piidän sit isinhi*.

ratiivimuodoissa (esim. *anna, luke*). Nämä muodot olivat E:n kannalta päätteettömiä, sillä loppukahdennus ei ollut vielä vakiintunut niiden loppuun. Nyt kun yksikön toisen persoonan pronomini oli ilmaantunut kieleen ja E oli alkanut ilmaista yksikön toisen persoonan tekemistä sen avulla indikatiivissa, hän alkoi laajentaa sen käyttöalaa myös imperatiiviin. Hän alkoi käyttää subjektia myös niissä, ja näiden kuukausien aineistossa on ilmauksia, jotka ovat kaksitulkitaisia: ne voitaisiin tulkita joko imperatiiveiksi tai indikatiiveiksi. Esimerkiksi 2;2 *hinä luke mun kiijaa*; 2;3 *hinä piidät tällä tutti, tämmönen hinä piidät / tämmönen, hinä luket*. Tämä oli ehkä vaihe, jossa indikatiivin ja imperatiivin käyttö alkoi eriytyä. Sataprosenttisesti indikatiivin yksikön toisen persoonan päätteelliset muodot olivat käytössä iästä 2;4 lähtien. Muun muassa kreikan kielessä, jossa persoonasysteemi on morfologisesti monimuotoinen samoin kuin suomessa — oikeastaan vielä mutkikkaampi kolmen suvun vuoksi —, on lasten todettu ottaneen yksikön 2. persoonan käyttöön samoin ikään 2;4 mennessä (Stephany 1997: 244).

SE/HÄN

Kolmas persoona eroaa ensimmäisestä ja toisesta useassa suhteessa. Ensimmäisessä ja toisessa persoonassa subjektina voi olla vain persoonapronomini ja pelkkä verbin persoonapäätteen riittää ilmaisemaan tekijän, mutta kolmannessa subjektiksi käy mikä tahansa nominilauseke eikä pelkkä kolmannen persoonan verbimuoto yksin riitä. Verbintaivutuksessa kolmas persoona on tunnusmerkitön, kun ensimmäinen ja toinen ovat tunnusmerkisiä. Edelleen ensimmäisen ja toisen persoonan pronominit viittaavat puhujaan ja puhuttavaan, mutta kolmannen persoonan subjekti voi viitata muuhunkin kuin henkilöön. Lisäksi kolmannen persoonan pronominit ovat läheistä sukua demonstratiivipronomineille; suomen kielessä se näkyy selvästi siten, että pronominia *se* käytetään sekä persoona- että demonstratiivipronominina.⁵

Pronomini *se* (variantteja *se, see, seh, he*) ilmaantui käyttöön E:n iässä 1;8, mutta persoonapronominin funktiossa se alkoi esiintyä iästä 2;0 lähtien. Esimerkkejä: 1;8 *minu aketa tänne see*, 2;2 *se pääsyttää, seh vialattaa sua* .: .: 'se vierastaa sua', *ena laitti sen tohon seisamaa, sill on vaatteet päällä, he nukku alalla, he halluu eekopalikan, he putos, se kattoo, se menee kyyppyn, se tule, se menee*, 2;3 *minä sanoi sille tuu syämää*, 2;4 *seh soittaa viuluja*.

Pronomini *hän* oli käytössä aivan sporadisesti 3;3:n iästä lähtien (yhteensä 19 esiintymää). Huomatakseni E käytti sitä kotikielestään poikkeavasti pääasiallisesti kolmessa tehtävässä. Ensinnäkin sillä oli selvä kirjallinen sävy; E käytti sitä »lukiessaan» tai kertoessaan satuja sen mukaan, mitä oli joskus aiemmin kuullut satukirjoista luettavan. Esimerkiksi 3;3 – – *ja tua näki pöllön tuolta niillä hän näki*, 3;5 (kertoo omin sanoin satua Hannusta ja Kertusta:) *sitten hän [noita] alkoi päättämään syyäp pojan*, 4;3 *minä tiädän mikä hänen nimi on / no mikä / tsi 'pii sanoi*. Toiseksi *hän* esiintyi tapauksissa, joissa pronomini oli emfaattinen, painollinen. 4;1 *pannaan ovi kiinnik kerran tämä on 'hänen tyä,*

⁵ *Se*-pronominin asemasta suomen kielen pronominijärjestelmässä ks. mm. Larjavaara 1990, 1994, Seppänen 1998 ja Vilkuna 1994.

4;2 *alhaalta 'hän alkaa* (kirjainta n kirjoittaessaan).

Osaksi tuli näkyviin murteiden käytäntö ilmaista *hän*-pronominilla referoinnissa kolmatta persoonaa — etenkin painollista — viittaamassa päälauseen subjektiin. Esimerkiksi 3;6 *anu kattoo että mitä "hän sais suuhun*, 3;7 *päivikki naukaa ku hän näkee "tommosen*, 3;8 *äiti lupas et "hän tulee kans*; 3;8 *se itkee ku se luulee et päikki vie hänen housut*, 3;9 *"tää puottaa kuuleh "hänen postiluukusta kuulek kil-*, 3;9 *ukko haluaa et häneltä pyhitään suukkonen*, 3;10 *eijjo kiukkuu et hänki sais pestäp pelunoita*.

Ainakin kerran *hän* esiintyi merkityksessä 'oma' sekä kerran merkityksessä 'itse': 3;7 *mä vein etteiseen isin kengät et isi löytää hänen kengät 'omat kenkänsä'*, 3;7 *vauva osti hänellel tämmöstä 'itselleen'*.

Kaikkein ensimmäinen verbinmuoto oli lähinnä yksikön kolmannen persoonan näköinen. Sitä ei kuitenkaan alusta saakka voine pitää juuri tämän persoonan ilmaisimena vaan mieluiten ehkä eriytymättömänä, tuntomerkitömmänä verbinmuotona. Se kyllä viittasi joskus yksinään 1;5:n iästä lähtien kolmanteen persoonaan sekä 1;7:n iästä lähtien yksikön ensimmäisen persoonan subjektipronominin (tai Ena-subjektin) kanssa puhujaan (E:hen). Kolmatta persoonaa se varsinaisesti alkoi ilmaista kuitenkin siinä vaiheessa, kun se eriytyi imperatiivin yksikön 2. persoonan muodosta sekä sai seurakseen subjektin; E esimerkiksi sanoi, kun satutti itsensä: *pippa meni*.⁶ Tämä tapahtui E:n kielessä iässä 1;6.

Ajoittain (2;2–4;5, yhteensä vajaan 20 kertaa) aineistossa esiintyi yksitavuisista verbivartaloista myös *pi*-loppuinen yksikön kolmannen persoonan muoto, joka oli päivähoitopaikan kieliympäristön savolaisvaikutusta: 2;3 *ei saa ottaa multa tämä / kotta saapi 'kohta, pian saa'*; 2;6 *toi saapi ollat tuassa*; 3;3 *se syäpi*; 3;5 *aina meijäm puhelin näin soipi*. Kerran se oli liittynyt jopa yksikön toisen persoonan muotoon sekä kieltoverbin yksikön ensimmäisen persoonan muotoon, mikä osoittaa sen irrallisuutta ja distribution selkiintymättömyyttä: 3;4 *nosta / saatpi nää*; 4;5 A: *ook sä käynyp pissalla?* E: *empi ole*.

Ensimmäiset *kuka*-pronominin esiintymät ovat aineistossa iästä 2;0: naapurista seinän takaa kuului kolinaa ja E kysyi: *kuka akkaa* ;. :. :. Pronominin taivutus oli analogista, esimerkiksi 2;2 (sovittaa isän kenkiä jalkaan) *kukan nää on*, 2;3 (tuo kiikaria) *kukan tämä on*, 2;4 *kukalle se huuttaa se setä*, 2;9 *mikä nime sä kiljotat sit / kukan nimen sä sit kiljotat / kukan nimen sit sinä kiljotat / kukan nimen*. *Ken*-vartaloon perustuvia taivutusmuotoja E alkoi käyttää kolmen iässä: 3;2 *kenelles sä kiljotat*, 3;8 *keneä sä isi kiität / keneä sä kiität isi / keneä*.

ME

Ensimmäiset varmat *me*-pronominin esiintymät (muodossa *me* ja *meh*) olivat 2;1:n ja 2;2:n iästä. Esimerkiksi 2;1 *syädää / me syädää, meh jäädää tänne*; 2;2 *me osataa juatta, me syyiin 'syötiin', ei meh kuuleta isi / meh kuuletaa isiä, meh oltii baasassa 'Vaasassa', ei meh syyä tota, ei möökö syä meiän omenaa / ei möökö syä*; 2;3 *mennään muu temmaa / mennää muuttamaan / meh muutetaan*.

⁶ Puolentoista vuoden iässä E käytti *mennä*-verbin muotoja eksistentiaalisessa merkityksessä, esimerkiksi *tintu mene*, tulkinta jotakuinkin 'tuossa on lintu', *auto menee* 'tuolla on auto', *tetä mene* 'tuolla on setä'.

Monikon ensimmäisen persoonan muotona käytetään yleisesti verbin passiivimuotoa. Tästä syystä monikon ensimmäisen persoonan ja passiivimuotojen erottaminen ei ole aina aivan helppoa. Passiivimuodolla (esimerkiksi *mennään*) onkin nykyään ainakin kolme eri merkitystehtävää: se ilmaisee 1) passiivia, siis ilmaisematonta, spesifioimatonta henkilöä/henkilöitä ('mennään'), 2) imperatiivin monikon ensimmäistä persoonaa ('menkäämme') sekä 3) *me*-pronominin kanssa indikatiivin monikon ensimmäistä persoonaa ('me menemme').

Verbin passiivimuodon on todettu (Toivainen 1980: 55) ilmaantuvan suomalaislasten kieleen monikon 1. persoonan funktioon samaan aikaan yksikön 1. persoonan kanssa kahden vuoden iässä (keskimäärin iässä 2;2, marginaali ulottuu 1;4:n iästä 2;4:ään). Toivaisen mukaan (1980: 56–57, 59, 60–61) passiivimuotoja on käytetty sekä indikatiivin monikon 1. persoonan että imperatiivin tehtävässä ja eri funktiot paljastuvat selvästi sanajärjestyksen avulla. Väittäisin päinvastoin, että näiden merkitystehtävien rajat häilyvät ja että eronteko voi joskus olla vaikeaa. Ei ole nimittäin aivan selvää, ovatko kyseessä imperatiivin vai indikatiivin esiintymät.

Koska puheessa monikon ensimmäisen persoonan muotoa ei yleensä käytetä ilman subjektipronominia, passiivin voi sen perusteella helposti erottaa monikon ensimmäisestä, samoin imperatiivin, joka myös on subjektiton. Imperatiivin monikon ensimmäinen persoona (*mennään* 'menkäämme') ja passiivi (*mennään* 'mennään') on mahdollista erottaa toisistaan syntaktisin ja pragmaattisin kriteerein. Mutta entä lapsen kielessä, johon aikuisten kielen säännöt eivät vielä päde? Tämä on ongelmallista, koska lapsi ei käytä subjektia systemaattisesti eikä sanajärjestyskään ole vielä välttämättä vakiintunut. Koska eronteolle ei näytä olevan syntaktisiakaan ilmaisimia, modustulkinta on tehtävä lapsen kielessä tilanteesta käsin.

Tarkastelu täytyy aloittaa etsimällä passiivimuotoja eikä monikon ensimmäisen persoonan pronominia. Muotojen erottelukriteereinä voitaneen pitää muun muassa seuraavia seikkoja. Jos lapsi vain kuvaa puhehetkellä tapahtuvaa toimintaa, jossa hän on itse mukana, muoto on tulkittava indikatiivin monikon 1. persoonan muodoksi. Jos hän sen sijaan pyrkii vaikuttamaan toisen (tai toisten) käyttäytymiseen, kyseessä on imperatiivi. Imperatiivit olivatkin suhteellisen helposti erotettavissa; sen sijaan passiivin erottaminen indikatiivin monikon 1. persoonasta osoittautui mahdottomaksi varhaisvaiheen puheessa.

E käytti passiivimuotoa käskynä tai kehotuksena iästä 1;6–1;8, deskriptiivisessä tai toteavassa merkityksessä iästä 2;0 ja yleistävästi, viittaamassa epäspesifiseen persoonaan, iästä 2;2 lähtien. Esimerkiksi juuri 2;2:n aineistossa oli *me*-subjektillisia muotoja (esimerkiksi *me osataa juatta, ei meh syyä tota, peδunalattuja me syyiin / junassa*), imperatiiveja (esimerkiksi *utellaa* 'jutellaan', *mnää lukemaa aku ankaa, kelätää lelut pois, kelätää tähän*) ja passiiveja. Esimerkkejä: 2;2 *näin tehdään lomeli* (jonkinlainen mielikuvitusolenno), *näin piδetään kiinni omena / näin, ena näin tekee / näi waa teketää, tää viiää paagekkeelle* 'tämä viedään parvekkeelle', 2;3 *heitetää, panna, me hämmetetään sekkaan, meh muutetaan, mihin tämä pannaan*; 2;5 *me tanssitaan tän kaa, me mennään nyt tollee / mentiin tollee, me syyää apsinia*; 2;6 *mennää helättämää*; 2;7 *mittä tämä ottettiin, nyh me ollaan hianoja tyttöjä* .: *nyh min oon hiano tyttö* .: *kaikki ollaan hianoja tyttöjä*.

Vaikeaksi varman erottelemisen tekee se, että käsitykseni mukaan lapsi ainakin tässä vaiheessa saattoi käyttää passiivimuotoa monikon ensimmäisen persoonan muotona ilman subjektia, esimerkiksi 2;2 *nyt laitetaa napik kii // laitetaa napit* ('me'), 3;1 *eihäl li-*

kotat tätä 'me'; 3;1 *eihän otetat tätä 'me'*. Seuraavan muodon voisi puolestaan tulkita mielestäni yhtä hyvin passiivin kuin monikon 1. persoonan muodoksi: *näi päin ittutaa 'näin päin istutaan'* (yleistävä toteamus 'näin päin on yleensä tapana istua' tai 'me istumme tässä näin päin'). Toisaalta on syytä pohtia, missä iässä lapsi pystyy ajattelemaan ja puhumaan asioista yleistävästi ja spesifioimattoman henkilön kautta.

Monikon ensimmäisen persoonan persoonapäätettä (-*mme*) E käytti vain sitaateissa, esimerkiksi 3;3 (joulu-pukkilaulusta:) – – *käyppä tänne emme pelkää* / "*niim mä vaa sit laulan äiti*; 3;4 *laulan nyt se se polsaita oomme kaikki*.

TE

Ensimmäiset monikon toisen persoonan pronominin esiintymät ovat iästä 2;1–2;2: 2;1 *minä aukasen oven teille* / *minä päättän teiät sissää mun ikioma avameei*, 2;2 *teille*, 2;3 *teidän kanssa*, 2;4 *teidän kolo*. Subjektipronominina *te* ilmaantui käyttöön iässä 2;5, aluksi ilmeisesti genetiivistä analogisesti abstrahoidussa muodossa *teiät*. Muutaman kuukauden ajan E käytti monikon toisen persoonan pronominia subjektina verbin kolmannen persoonan kanssa, esimerkiksi 2;2 *teiät ittuu tuassa*, 2;4 *mihin teiät mennöö?* 2;5 *ei te tuum mukaan kauppa*, 2;5 *te jää tänne* / *me mennään nyt äitin kaa sauna*, 2;7 *eihän te tullukkaan*. Monikon toisen persoonan verbimuodon kehitys kulki tuntomerkitömmän kolmannen persoonan kautta kuten yksikön 1. ja 2. persoonankin. Persoonapäätelmä ilmaantui käyttöön 2;8:n iässä: 2;8 *mitä te kuulutte* ;, : ;, : ;, : ;, : ; 'mitä teille kuuluu', 2;9 *ootte tuhmia* / "*valsi te ootte tuhmia* / *te valsi ootte tuhmia*, 3;1 *te saatte myymälän kassin* / *te saatte näin kantaas sitä*, 3;2 *te saatte siätä sit vaa lenneskellä*, 3;2 *mä oon äiti ja te ootte kaks lapseja*, 3;4 *te vaan syätte siäniä mut mä en yhtään syö siäniä*, 3;4 *te pelasitte*, 3;5 *katoitteko kotona* (missikisoja tv:stä)? 3;6 *haluatteko piiltää*, 3;9 *te isin kaa yskitte samaa aikaa*, 3;9 *mä haluan sitte et te laitatte mullen nää housut*.

Persoonapronominin ja verbin persoonapäätteen yhteisvaikutus oli aluksi niin vahva, että se assimiloiti joskus verbin vartalonkin vokaaleja: 2;8 *sit te autette mua*, 3;4 *te kannette*, *te otette*⁷.

Monikon 2. persoonan kehitys tapahtui erikoisella tavalla mutkan kautta. Ajoittain verbi oli nimittäin yksikön toisen persoonan näköinen, esimerkiksi 2;5 *te tuut mukaan* ;, : ;, : ; // *äiti ja eeva*. Enimmäkseen näin käyttäytyi kieltoverbi, esimerkiksi 2;8 *et te voi* / *mä voin itsel laittaa näitä*, 2;9 *et te voit tälle* / *et te voit tälle poks*, 3;1 *te et saa vaihtaa*, 3;2 *miks et te muistanu?* 3;4 *te ette vielä katottu teeveetä*, 3;7 *et ota yhtään 'ette ota yhtään'*, 3;9 *et te osaam mitääm puhua*, 4;3 *jos ette tiään niin ootte tiätämättä*. Esimerkit ovat tässä aikajärjestyksessä.

Imperatiiviin monikon toisen persoonan muotoa E alkoi käyttää 2;4:n iässä. Alussa vaikeutena oli valinta eri murremuotojen välillä sekä kieltomuodoissa pääverbin muoto, esimerkiksi 2;4 *nämä ikkee mun sylissä* / *elkää ikkee* ;, : ;, : ;, : ;, : ;, *oottakee* ;, : ;, : ;, : ;, *kuulkaa piänet*;

⁷ Tämä saattoi tietysti olla myös monikon ensimmäisen persoonamuodon (passiivimuodon, vrt. *me kannetaan*, *me otetaan*) taikka *e*-vartaloisten verbien (vrt. *te pääsette*, *te laskette*, *te puette*, *te luette*) analogiaa.

2;5 laulkaa tämä kukko :,: / laula tämä kukko; 2;6 tulkaa sit tänne, juuskaa kilpaa tänne sit, soitelkaa.

Monikon toisen persoonan verbimuodot ilmaantuivat E:n kieleen puoli vuotta myöhemmin kuin muut muodot, iässä 2;8. Nämä ovat lastenkielen aineistoissa harvinaisia muotoja⁸, ja helposti voi ajatella, että maininnat muotojen myöhäisestä ilmaantumisesta lapsenkieleen johtuisivat aineiston vinoutumasta. Kuitenkin laajat yhden lapsen kielestä tiheästi kootut aineistot osoittavat, että myöhäisyys on todellista. Myös esimerkiksi Matti-poika (Itkonen 1977: 24–25) alkoi käyttää monikon toisen persoonan muotoja iässä 2;7.

NE/HE

Ensimmäiset *ne*-pronominin esiintymät on kirjattu 2;2:n iästä. Ylipäätään monikollisia subjekteja esiintyi jo 2;0:n iässä, esimerkiksi *tässä koovat on* 'tässä on korvat', *tässä toinen Puffin koovat on*, *kaikki syö velliä* (kaikki me, jotka istumme tässä pöydän ympärillä), 2;1 *nää om mälkät*, 2;2 *kaikki menee nukkumaan* :,: :,: , *näm on uonotti* / :,: , *linnut syö mun tuttia*, *ei pikkulapset taavit tuttia* :,: ; *mitä nää on*, *minä etsin ne*, *tämä on nen* (sic!) *ulko* 'niiden eläinten ulkopaikka', *noo lentää* 'nuo lensi', *noi o uimassa* :,: *noi on uimassa*, 2;5 *tämä on niitten koti*, 2;8 *s*, *on niitten helkkuva*, 2;9 *missä niitten töih on*, 2;9 *niitem palkkipaikka*. Ensimmäisen kerran *ne* esiintyi subjektina viittaamassa henkilöön 2;4:n iässä, esimerkiksi *nyt ne nousi*, *ne nukkuu*, *ne söivät*, *ne kuuntelee*, *ne halua mennä*, *ne helää*.

Pronomini *he* oli käytössä pelkästään sitaateissa, kuten ulkoa opituissa lauluissa ja satukertomuksissa, esimerkiksi 2;2 (laulaa itsekseen) *minä tuun heijäl luokse* / *minä laulan ~ päiki minä tuun teijän mää goo bee koo bee koo pee* – –.

Monikon kolmannen persoonan verbimuoto oli normaalisti yksikön kolmannen näköinen. *vat/vät*-päätteisiä muotoja E käytti aivan satunnaisesti 2;3:n iästä, ja kaikkiaan niitä oli aineistossa toistakymmentä esiintymää. Malli niihin on saatu satukirjoista, esimerkiksi 2;3 *noi ikkevät* :,: :,: 2;4 (on lukevinaan) *possu ja anka* / *ne söivät* / *ha mua naulattaa*, 2;4 *lauhassa nukkuvat täälä* / *täälä ne nukkuu* / *ollaa hiljaa*.

Oululaislapset alkoivat käyttää monikollista subjektia yksikön 3. persoonan verbimuodon kanssa iässä 1;11, ja *vat/vät*-päätteisiä verbinmuotoja ilmaantui iän 3;1 jälkeen. Rakenne monikollinen subjekti + yksikön 3. persoonan verbimuoto ilmaantui 2;4:n iässä. (Toivainen 1980: 63.) Matti-poika (Itkonen 1977: 24–25) alkoi käyttää monikon kolmannen persoonan muotoa iässä 2;8.

OMISTUSLIITTEET

Omistusliitteiden käyttö on lapsenkielessä aika marginaalista. Tavallisesti E ei käyttänyt persoonapronominin genetiivin kanssa omistusliitteitä, kuten ei kieliympäristökään. Sen verran kuin omistusliitteitä ilmeni, ne olivat myöhäisiä ja varmasti kirjallista vaikutusta. Niiden käyttö paljastaa kuitenkin, että lapsi on huomannut nämäkin kielen elementit (noin

⁸ Esimerkiksi Toivaisen tutkimassa laajassa oululaislasten aineistossa vastaavia muotoja esiintyi vain kolme kertaa, lasten iässä 2;8, 2;11 ja 3;5 (Toivainen 1980: 62).

kolmen vuoden iässä) ja kokeilee niiden käyttöä — useimmiten vieläpä aivan oikein. Esimerkkejä:

(*minun* +) *ni*:

3;0 *peik sanoi kuka kävelee min "sillallani*, 3;3 *mä oon vaikka äiti / missä minun leipäni on*, 3;7 *sinä meinaat välittääm minun solmia / minun solmiani*, 3;10 *tääl eij oom muistaakseni yhtääm palapeliä*, 4;3 *sill on komeet vaatteet / muistaakseni / muistaakseni*, 5;3 *mä olin ainoa mun tuntemistani lapsista / joilla on keinu*

(*sinun* +) *s(i)*:

2;10 *mun lusikka / ota omasin (!) lusikka*, 3;6 (katselee valokuvia) *minä konttaan ja sinun mekkosi näkyy tossa*, 3;6 *"sä pirät käsiä ja isi on sun takanas*, 5;0 *kuka sinun nimesi on*

(*hänen* +) *nsA* ~ *V(n)*:

3;5 *kuka tämän "hämmentää omalla lusikallaa*, 3;7 *omassansa velkossaan*, 3;9 *siks mä en anna katok ku se voi polttaa näpinsä, syänyl leipäänsä*

Eryteisesti 3–4 vuoden iässä tämä ympäristön kielessä suhteellisen harvinainen elementti aiheutti sijoitusvaikeuksia. Aineistossa on muutamia merkintöjä, joissa omistusliite on yhdistynyt väärään persoonaan. Esimerkkejä:

Yksikön 1. persoona + *s*:

3;9 *niim mut mä en aina lupeep pistämään ittelles housuja*

Yksikön 1. persoona + *nsA*:

3;1 *isi mä poltin solmensa*, 3;7 *au / mä loukkasin kätensä*, 3;7 *mä poltin näpinsä*, 4;3 *sittem mä meen omaan taloonsa*

Yksikön 2. persoona + *ni*:

3;6 *onko tämä sinun kotini?* 3;11 *kuka sinun nimeni on?*

Yksikön 2.persoona + *nsA*:

3;1 *nyt meet heti pesemään suunsa*, 3;1 *mä leikin sillä aikaa kun sä oot pessyk kasvonsa*, 4;1 *painut "tiähens*, 4;3 *sun syy kerran olit nuttensak karottanu / omansas syy*

Jostain syystä possessiivisuffiksi oli tavallinen adjektiivin *oma* kanssa käytettynä. Eryteisesti sen kanssa esiintyi possessiivisuffiksi *-s*, jonka avulla E sai *oma*-pronominin viittaamaan joko toiseen tai kolmanteen persoonaan, esimerkiksi 3;3 *annam mullel "lautanen / otas sä "omas lautanen*, 3;4 *ota "omallas lusikallas*, 3;3 *se vie tonne omaas kotiin*, 3;3 *isi ei koskaan sammuta omaas lamppua*, 3;7 *penttiki aina tekee omaas pakettii näin*, 3;9 *se saa voijella "omaas leipää*.

Tällaiset tapaukset osoittavat, että omistusliitteiden viittaussuhteet eivät olleet selkiytyneet lapselle kokonaan vielä neljän vuoden iässä. Tähän on varmasti syynä juuri suffiksin harva käyttö lapsen kieliympäristössä.

POHDINTAA

Kokonaiskuvan persoonien eriytymisestä E:n kielessä saa taulukosta 5, jossa ovat rinnakkain persoonapronominien ja verbin persoonamuotojen eriytyksiä.

▷

	Pronomini		Persoonapäätte	
	1.	5.	1.	5.
Yksikön				
1. <i>minä</i> <i>minä</i> subjektina	1;5 1;6	1;6 1;6	2;1	2;2
2. <i>sinä</i>	2;1	2;2	2;1	2;2
3. (<i>Ena</i> <i>se</i> <i>se</i> subjektina <i>hän</i>)	1;6 1;8 2;0 3;3	1;11) 2;2 2;2 3;8	1;5	1;6
Monikon				
1. <i>me</i> <i>me</i> subjektina	2;2 2;1	2;2 2;2	2;1	2;2
2. <i>te</i> <i>te</i> subjektina	2;1 2;2	2;2 2;5	2;8	3;1
3. <i>ne</i> <i>ne</i> subjektina <i>he</i>	2;2 2;4 –	2;2 2;4	<i>X:t menee</i> 2;0 <i>X:t menevät</i> 2;3	2;2 –
Passiivi			2;2 (?)	2;2

Taulukko 5. Persoonapronominien ja verbin persoonapäätteiden ilmaantuminen ja vakiintuminen E:n kieleen. Ikä aineiston ensimmäisten (ilmaantuminen) ja viidensien esiintymien (vakiintuminen) mukaan.

Persoonapronomineista ensimmäisinä ilmaantuivat yksikön ensimmäisen ja kolmannen persoonan pronominit, mutta toinen ja kolmas vakiintuivat samaan aikaan puolisen vuotta ensimmäisen jälkeen. Aluksi persoonapronominit esiintyivät yksikön kolmannen persoonan näköisen verbimuodon kanssa.

Ensimmäisten verbimuotojen analysoiminen ei ole aivan helppoa. Sitä varten on tunnettava lapsen fonologinen systeemi, muun muassa se, hallitseeko lapsi jo toisen tavun vokaalin pituusopposition (*mene – menee – menè*), astevaihtelun (*hae – hakee – hake – hakè*) ja loppukahdennuksen (*avaa tämä – avaat tämä*). Esimerkiksi tietyssä iässä E:llä muoto *lukè* saattoi olla kahdessa tehtävässä, sekä imperatiivin yksikön toisen persoonan että indikatiivin yksikön 3. persoonan funktiossa.

Verbin persoonakategorian kehityksessä lähtökohtana on verbin vaihtelematon, tun-

tomerkitön kolmannen persoonan muoto, joka ilmaantuu lapsen kieleen toisen ikävuoden kuluessa. Se jakaantuu ensimmäiseksi yksikön kolmanteen ja ensimmäiseen persoonaan, ja niitä seuraa yksikön toinen persoona. Kolmannen persoonan muodot erikoistuvat ilmaisemaan kolmatta persoonaan vasta jonkin aikaa sen jälkeen kun ensimmäisen persoonan muodot ovat ilmaantuneet, ja silloin sekä kolmannen että ensimmäisen persoonan muodot voivat viitata puhujaan. Täsmälleen samanlainen prosessi on havaittu muun muassa kreikan kielen omaksumisessa (Stephany 1997: 202).

Pisimpään rakenteet, joissa yksikön ja monikon ensimmäisen ja toisen persoonan pronomini esiintyi yksikön kolmannen persoonan muotoisen verbin kanssa, olivat tyypillisesti sellaisia, joissa pääte olisi pitänyt liittää imperfektivartaloon tai modaaliverbiin. Näyttää siis selvältä, että persoonapäätteet omaksutaan ensin preesensiin, sitten vasta muihin tempuksiin, samoin moduksiin, siinä järjestyksessä kuin lapsi ne kieleensä omaksuu (ks. myös Toivainen 1980: 49, 51).

Yksikön ensimmäisen persoonan *n*:llisiä muotoja, yksikön toisen persoonan *t*:llisiä muotoja sekä passiivin preesensmuotoa monikon ensimmäisen persoonan funktiossa E alkoi käyttää iässä 2;2. Kuukautta myöhemmin ilmaantui ensi kerran monikon 3. persoonan päätteellinen muoto (esiintyi vain sporadisesti lähinnä kertomuksissa), mutta tätä kategoriaa E oli jo aiemmin ilmaissut yksikön kolmannen persoonan muodoilla. Monikon 2. persoonan päätteellinen muoto ilmaantui käyttöön ensi kerran vasta iässä 2;8, vaikka vastaava persoonapronomini oli ollut käytössä jo puoli vuotta aiemmin (2;2).

Verbin persoonamuotojen eriytymisen vertailu eri suomalaislasten kielessä on vaikeaa, koska tutkimusaineistot ovat erilaisia ja eri tutkijat tulkitsevat omaksumisen ajankohdan usein eri tavoin. Vaikka eri tutkijat ovat raportoineet muotojen ilmaantumisessa pieniä eroja, tärkeitä eivät ole absoluuttiset iät vaan muotojen keskinäinen ilmaantumisjärjestys. Se on kaikilla sama. Selvästi on nähtävissä, että 3. persoonan näköinen muoto on varhaisin ja että verbin yksikön persoonamuotojen ilmaantumisjärjestys on kolmas, ensimmäinen, toinen. Toinen on viimeinen myös monikon persoonissa. Monikon persoonien vertailu on kuitenkin hankalampaa, koska tietyyntyyppisestä aineistosta, esimerkiksi haastatteluaineistosta, ne puuttuvat lähes kokonaan. Hyvin harvinaisten muotojen sporadinen ilmaantuminen jossain iässä ei anna oikeaa kuvaa siitä, milloin ja miten lapsi muodot todellisuudessa hallitsee.

Pronominin ja persoonapäätteet E omaksui oivalluksenaomaisesti iässä 2;2, vaikka niiden morfologinen ja fonologinen viimeistely veikin muutaman kuukauden. Kolmannen persoonan näköinen verbimuoto oli ollut käytössä 1;5:n iästä lähtien, mutta yksikön 3. persoonan funktioon sen voi sanoa rajautuneen 2 vuoden iässä, jolloin siitä oli eriytynyt imperatiivi ja muita persoonia. Lapsen kognitiivinen kehitys oli ilmeisesti edennyt jo aiemmin niin pitkälle, että lapsi oli hahmottanut persoonakategorian ja puheroolit, koska sekaannuksia ei esiintynyt. Kun hän äkkiä alkoi käyttää persoonapronomineja ja -päätteitä 2;2:n iässä, oli ilmeisesti syntynyt tarvittava linkki persoonakonseptien ja niiden kielellisten ilmaisimien välille. Ainoa poikkeus oli viimeisenä ilmaantunut verbin monikon 2. persoonan muoto.

Yksikön toisen persoonan pronominin on havaittu tulevan käyttöön huomattavasti yksikön ensimmäistä myöhemmin. Esimerkiksi englannin- ja ranskankielisten lasten kielen tutkijat Girouard ym. (1997: 311–326) pitivät tätä arvoituksellisena, sillä pronominin merkitys oli tutkimuksen mukaan oivallettu samaan aikaan. Ilmiön selittäminen jäi vanhempien tutkimusten varaan: Clark (1978) ja Huxley (1970) väittivät, että syynä on pronominin semanttisen kompleksisuuden ero: 1. persoona vaihtaa referenttiä aina kun puhuja

vaihtuu, mutta 2. persoona on mutkikkaampi, koska sen referentti vaihtuu vielä useammin ja sama puhuja voi sillä viitata eri puhuteltaviin. Toinen selitys on vielä vanhempi: lapset ovat minäkeskeisiä ja heidän on vaikea irrottautua omasta näkökulmastaan (Sinclair de Zwart 1969). He myös puhuvat enemmän ja mieluummin tapahtumista, joissa itse ovat osallisina (Budwig 1990; Chiat 1986). Myös oman aineistoni mukaan yksikön toisen persoonan pronomini todellakin vakiintui käyttöön noin kahdeksan kuukautta myöhemmin kuin yksikön ensimmäisen persoonan pronomini mutta ei sen myöhemmin kuin muut persoonat, lukuun ottamatta monikon toista. Verbimuodoissa yksikön ensimmäinen ja toinen tulivat käyttöön samaan aikaan.

Monikon toisen persoonan verbimuodot vakiintuivat huomattavasti myöhemmin kuin muiden persoonien (ensimmäinen esiintymä iässä 2;8, vakiintui iässä 3;1). Niiden vakiintumisen myöhäisyyttä voi yrittää selittää ainakin kolmella tavalla.

Ensinnäkin monikon toisen persoonan verbimuodot voivat olla myöhäisiä sen vuoksi, että niitä käytetään harvemmin kuin muita persoonamuotoja. Voidaan tietysti ajatella, että lapsi useimmiten toimii yhdessä yhden henkilön kanssa kerrallaan. Tämä on kuitenkin kohtalaisen epätodennäköinen vaihtoehto ainakin E:n käyttämien muotojen selittämiseksi siitä syystä, että hän kuuli monikon toista persoonaa käytettävän runsaasti kieliympäristössään: päivähoitoperheessä oli useita lapsia, joille puhe kollektiivisesti kohdistettiin.

Toinen selitys voisi olla, että monikon toisen persoonan hallinta olisi lapselle todella kognitiivisesti vaativampaa kuin muiden persoonien. Voihan olla, että puheen osoittaminen usealle samanaikaisesti edellyttää jotain enemmän kuin vain yhden kuulijan huomioonotto kerrallaan. Lapsen leikkiin ei kuulu alusta saakka kuin korkeintaan yksi leikkikumpuni, ja monikon toisen persoonan verbimuotojen käyttö vaatii suuremman kokonaisuuden hallintaa: lapsi joutuu ottamaan huomioon useamman kuin yhden kuulijan samanaikaisesti. Tämä kognitiivinen syy täytyy kuitenkin hylätä, koska monikon 2. persoonan pronomini tuli omaksutuksi yhtä aikaa muiden persoonien kanssa.

Kolmas vaihtoehto on, että monikon toisen persoonan muotojen hallinta on lingvistisesti vaikeampaa. Tapauksia on aineistossani kieltämättä niukasti, mutta yksi ajatus niistä herää: voisiko kehitys monikon toiseen persoonamuotoon kulkea yksikön toisen persoonan kautta? Pelkästä loppuheitosta ei voi olla kysymys, sillä muita loppuheittoisia muotoja E ei juurikaan käyttänyt. Vaikka tämä häiriö tuli näkyviin myös myöntömuodoissa, se näkyi selvimmin kieltömuodoissa, erityisesti sellaisissa, joissa kieltöverbi edeltää persoonapronominia. Oliko kyseessä vain fonotaktinen kompleksisuus (*te ette, ette te*), jonka lapsi oppi hallitsemaan myöhemmin, vai onko lapsi analysoinut muodon ja yhdistänyt mielessään yksikön ja monikon toiset persoonat? Vai ovatko kyseessä muodot, joista puuttuu persoonapronomini (*ette voi*)? Onko tämä ylimääräinen mutka kenties suomen kielen omaksumisessa erityispiirre, joka johtuu yksikön ja monikon toisen persoonan äänteellisestä läheisyydestä, vai onko se kognitiiviseen kehitykseen kuuluva ominaisuus, joka tulee kielenomaksumisessa näkyviin kaikissa sellaisissa kielissä, joissa yksikön ja monikon toisen persoonan muodot ylipäätään ovat fonologisesti erilaiset? Vai onko ongelma kielitieteilijän, joka lapsen puhetta litteroidessaan joutuu ratkaisemaan sananrajojen paikat (*et te voi – ette voi*)? Tähän olisi mielenkiintoista saada lisävalaisua runsaamman aineiston avulla. (Olisiko muilla tutkijoilla lapsenkielestä samantapaisia havaintoja?) Jos monikon toisen persoonan verbimuotojen omaksuminen käy todella yksikön toisen persoonan kautta, kuten näyttäisi, tie omaksumiseen olisi siis pitempi ja mutkikkaampi

ja kestäisi sen vuoksi kauemmin.

Yksikön kolmannen persoonan näköinen muoto on tuntomerkitön ja se näyttää toimivan pohjana kaikille muille persoonille paitsi monikon ensimmäiselle:

- 1) yks. 1. *ena istuu > minä istuu > minä istun*
- 2) yks. 2. *äiti istuu > sinä istuu > sinä istut*
- 3) yks. 3. *äiti istuu*
- 4) mon. 2. *te istuu > te istut > te istutte*
- 5) mon. 3. *ne istuu*

Indikatiivimuodoista monikon ensimmäinen persoona kehittyi erikseen, ilmeisesti myös imperatiivin monikon toinen persoona. Ne eivät silti olleet sen myöhäisempiä kuin muutkaan persoonat.

Sille, että juuri kolmannen persoonan muoto toimii lapsella perusmuotona, ovat portugalilaiset tutkijat Simoes ja Stoel-Gammon (1979: 64–66) esittäneet ainakin kolme syytä, jotka näyttävät pätevän suomen kieleenkin. Ensinnäkin saattaa vaikuttaa muodon suuri esiintymistäajuus ja toiseksi se, että aikuiset käyttävät usein tätä persoonaa lapselle puhuessaan (»haluaako vauva keksin»). Lisäksi tämä muoto on morfologisesti yksinkertaisempi kuin muut muodot ja sopinee siksi parhaiten perusmuodoksi. (Vrt. kuitenkin esimerkiksi englanti ja saksa.) Tutkijat päätyvät tulokseen, että kaikista mahdollisista selityksistä ehkä todennäköisin on jonkinlainen yhteisvaikutus.

Eräissä tutkimuksissa on havaittu, että monikon persoonamuodot ilmaantuvat lasten kieleen suhteellisen myöhään, useimmiten eivät ennen 3;6–4;0:n ikää. (Simoes ja Stoel-Gammon 1979: 54). Tässä suhteessa suomen kieli osoittaa toista. Monikon persoonamuodot (paitsi toinen) eivät ole selvästi myöhempinä kuin yksikön persoonatkaan. Myöhäisyys saattaa olla näissä tapauksissa näennäistä ja johtua aineiston keruukertojen harvuudesta taikka puhetilanteiden yksipuolisuudesta.

Referoivassa puheessa puhuja muuttaa suoran esityksen deiktisiä elementtejä, kuten persoona- ja demonstratiivipronomineja, tempusta ja modusta sekä ajan ja paikan adverbiaaleja, näkökulmansa mukaan. Ylipäätään suoran ja epäsuoran esityksen voi erottaa toisistaan vain edellä mainittujen deiktisten elementtien perusteella. Tässä aineistossa lapsi alkoi muuttaa persoonapronomineja puhujan näkökulman mukaisiksi kahden ja puolen vuoden iässä, esimerkiksi 2;7 *minä sanon isille jaksako se puhalttaa nämä* (ilmapallot). Kuitenkin vielä lähes viiden vuoden iässä E käytti referoivassa puheessa mielellään suoraan esitystä, esimerkiksi 3;7 *isi on lainannum minun telonttii* ('teroitinta') / *sanotaan isille et sin oot lainannum minun telottimee*; 4;7 *kärpänenkik kysyy et mitä ruakaa minä saisin* (muutti äänensä *että*-lauseessa kimitykseksi).

Persoonakategorian omaksumiseen ja sen ilmaisimien käyttöönottoon vaikuttavat useat psykologiset, semanttiset, pragmaattiset, syntaktiset ja morfologiset seikat. Tämän tutkimuksen perusteella tärkeimmiltä näyttävät seuraavat:

1) Lapsen kognitiivinen kehitysvaihe. Eri persoonakategorioiden eriytyminen. Lapsen täytyy ymmärtää puheroolit (puhujaa, kuulijaa tai puhuteltavaa ja kolmas henkilö) ja tunnistaa oma asemansa näissä rooleissa.

2) Persoonan ilmaisimien esiintymistäajuus kieliympäristössä. Se, käytetäänkö lapsen kieliympäristössä esimerkiksi henkilönnimiä vai pronomineja henkilöihin viittaamassa (*anna äidille ~ anna minulle, haluaako vauva keksin ~ ottaisitko (sinä) keksin*).

▷

3) Persoonamuotojen morfologinen kompleksisuus (eri kielissä persoonapronominit ja verbin persoonamuodot ovat eri tavoin kompleksisia, vertaa esimerkiksi suomen ja englannin yksikön kolmannen ja monikon toisen persoonan muotoja).

4) Muut verbikategoriat, lähinnä modus ja tempus.

LOPUKSI

Suomenkielisten lasten persoonareferenssin kehitystä on jo aiemmin tutkittu sen verran, että tiedämme jotain siitä, missä iässä ja järjestyksessä eri persoonat suurin piirtein eriytyvät. Tarkoitukseni on ollut tässä kirjoituksessa osoittaa, minkälaisia seikkoja lapsenkielestä hyvin tiheästi muistiin merkityn spontaanin puheen aineiston lähitarkastelu paljastaa.

Persoonareferenssi kehittyy suomen kielessä hyvin samantapaisesti kuin muissakin Euroopan kielissä. Kognitiiviseen kehitykseen perustuvat ominaisuudet kehittyvät eri kielissä samalla tavalla. Havaitut erot ovat kielikohtaisia ja johtuvat kielten morfologisista ja fonologisista eroista. Kaikissa kielissä lapsi rikastaa muotokategorioita edeten tuntomerkittömästä yhä tuntomerkkisempään.

LÄHTEET

- ALAOJA, K. – VIHRET, R. – KARJALAINEN, M. 1983: Kielto ja itseensä viittaaminen oululaisten kielellä. *Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja* 25 s. 45–82. Oulu: Oulun yliopisto.
- ANDERSON, RAQUEL TERESA 1987: *Personal pronoun development in 2 and 3 year-old monolingual Spanish-speaking children*. Ann Arbor: UMI Dissertations.
- ANTINUCCI, FRANCESCO – PARISI, DOMENICO 1973: A model and some data. – Charles Ferguson & Dan Isaac Slobin (toim.), *Studies of child language development* s. 607–619. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- ARGOFF, H. D. 1976: *The acquisition of Finnish inflectional morphology*. Julkaisematon väitöskirja. Berkeley, University of California.
- BATES, ELIZABETH 1976: *Language and context: The acquisition of pragmatics*. New York: Academic Press.
- BLOOM, LOIS 1970: *Language development: Form and function in emerging grammars*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- BOWERMAN, MELISSA 1973: *Early syntactic development: A cross-linguistic study with special reference to Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRIGAUDIOT, MIREILLE – MORGENSTERN, ALIYAH – NICOLAS, CATHERINE 1996: »Guillaume i va pas gagner, c'est d'abord maman». Genesis of the first-person pronoun. – *Children's language* 9 s. 105–116. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- BROWN, ROGER 1973: *A first language: The early stages*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- BUDWIG, NANCY 1990: A functional approach to the acquisition of personal pronouns. – Gina Conti-Ramsden & Catherine E. Snow (toim.), *Children's language* 7 s. 121–145.

- CASELLI, M. C. – CASADIO, P. – BATES, E. 2001: Lexical development in English and Italian. – Michael Tomasello & Elizabeth Bates (toim.), *Language development: The essential readings* s. 76–110. Malden, USA: Blackwell Publishing.
- CHARNEY, ROSALIND 1980: Speech roles and the development of personal pronouns. – *Journal of child language* 7 s. 509–528.
- CHIAT, SHULAMUTH 1981: Context specificity and generalization in the acquisition of pronominal distinctions. – *Journal of child language* 8 s. 75–91.
- 1986: Personal pronouns. – Paul Fletcher & Michael Garman (toim.), *Language acquisition: Studies in first language development* s. 339–355. 2. painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- CLARK, EVE 1978: From gesture to word. On the natural history of deixis in language acquisition. – J. Bruner & A. Garton (toim.), *Human growth and development: Wolfson College lectures 1976* s. 85–120. Oxford: Oxford University Press.
- GIROUARD, PASCALE – RICARD, MARCELLE – GOUIN DECARIE, THERESE 1997: The acquisition of personal pronouns in French-speaking and English-speaking children. – *Journal of child language* 24 s. 311–326.
- HUXLEY, RENIRA 1970: The development of the correct use of subject personal pronouns in two children. – G. B. Flores d’Arcais & Willem J. M. Levelt (toim.), *Advances in psycholinguistics* s. 141–165. Amsterdam: North-Holland.
- ITKONEN, TERHO 1977: *Lapsen kielenoppiminen*. Opuscula instituti linguae fennicae, Universitas Helsingiensis, 58. Helsinki.
- KIM, YOUNG-JOO 1997: The acquisition of Korean. – Dan I. Slobin (toim.), *The cross-linguistic study of language acquisition* 4 s. 335–443.
- LAALO, KLAUS – KUNNARI, SARI 2004: Hoivakieli. – Sari Kunnari & Tuula Savinainen-Makkonen (toim.), *Mistä on pienten sanat tehty. Lasten äänteellinen kehitys* s. 88–89. Helsinki: WSOY.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. Suomi 156. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1994: Vilkuna ja deiksis. – *Virittäjä* 98 s. 277–280.
- LIEKO, ANNELI 1992: *The development of complex sentences: A case study of Finnish*. Studia Fennica Linguistica 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1994: Loppukahdennuksen oppiminen. – *Virittäjä* 98 s. 406–429.
- LIPP, ELLEN 1977: The acquisition of Estonian inflections. – *Journal of child language* 4 s. 313–319.
- LOVELAND, KATHERINE A. 1984: Learning about points of view: Spatial perspective and the acquisition of ’I/you’. – *Journal of child language* 11 s. 535–557.
- LYYTINEN, PAULA 1978: *The acquisition of Finnish morphology in early childhood*. Jyväskylä Studies in education, psychology and social research 37. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- MACWHINNEY, BRIAN 1976: Hungarian research on the acquisition of morphology and syntax. – *Journal of child language* 3 s. 397–410.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1981: *Lapsenkielen tutkimus Oulun yliopistossa. Aineistot ja tuloksia*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 22. Oulu: Oulun yliopisto.
- RUKE-DRAVINA, VELTA 1973: On the emergence of inflection in child language: A contri-

- bution based on Latvian speech data. – Charles A. Ferguson & Dan Isaac Slobin (toim.), *Studies of child language development* s. 252–267. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- RUNDELIN, T. 1987. *Taivutussuffiksien ilmaantuminen kahden oululaislapsen kieleen*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- RUOPPILA, ISTO 1963: *Suomen kielen verbien aikamuotoja ja persoonapäätteitä koskevien säännönmukaisuuksien kehitys 4–6-vuotiailla lapsilla*. Reports from the department of psychology, University of Jyväskylä 87. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 715. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIMOES, M. C. P. – STOEL-GAMMON, C. 1979: The acquisition of inflections in Portuguese: a study of the development of person markers on verbs. – *Journal of child language* 6 s. 53–67.
- SINCLAIR DE ZWART, H. 1969: Developmental psycholinguistics. – D. Elkind & J. H. Flavell (toim.), *Studies in cognitive development: Essays in honor of Jean Piaget*. New York: Oxford University Press.
- STEPHANY, URSULA 1997: The acquisition of Greek. – Dan I. Slobin (toim.), *The cross-linguistic study of language acquisition* 4 s. 183–333.
- STERN, CLARA – STERN, WILHELM 1965: *Die Kindersprache: Eine psychologische und sprachtheoretische Untersuchung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- TOIVAINEN, JORMA 1980: *Inflectional affixes used by Finnish-speaking children aged 1–3 years*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 359. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1997: The acquisition of Finnish. – Dan I. Slobin (toim.), *The crosslinguistic study of language acquisition* 4 s. 87–182. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.
- VILKUNA, MARIA 1994: Deiksis laajasti ja suppeasti. – *Virittäjä* 98 s. 129–136.

PERSONAL REFERENCE IN CHILD LANGUAGE

The article examines how a child acquires the system of personal reference and what factors influence this. In Finnish, people are referred to using personal names, pronouns, personal endings of verbs and possessive suffixes. The process of acquiring a personal reference category and using its indicators is affected by many cognitive, semantic, pragmatic, syntactic and morphological factors. The following three factors are presented as being perhaps the most important:

- 1) The stage of the child's cognitive development. The child must understand speech roles and recognise its own position in these roles before the personal reference system can be acquired.

2) The frequency of occurrence of personal indicators within the language environment: whether or not personal names or pronouns are used in the child's language environment for referring to other people (*Anna äidille* 'Give to mummy' ~ *Anna mulle* 'Give to me', *Haluaako vauva kek-sin?* 'Does baby want a biscuit?' ~ *Ottaisitko sinä kek-sin?* 'Would you like a biscuit?').

3) The morphological complexity of the personal indicators (compare e.g. Finnish and English 3rd person singular or 2nd person plural forms).

Children normally start to use personal reference forms before they are two years old. Prior to this, a verb alone is enough for the child to refer to his or her own actions or those of another person. Referring to a person generally begins with the use of the first name or other personal name (*Äiti antaa* 'Mummy gives', *E ottaa* 'E takes', *Vauva nukkuu* 'Baby sleeps'). Next come the personal pronouns, but the order in which they are learned does not display any consistency. In the material used in this study, the 1st person singular (*minä* 'I') appeared six months before the 2nd person and 3rd person singular, both of which began to be used regularly at around the same time. In languages in which verbs are inflected for person, it is generally found that the verb's personal reference forms appear in the order 3rd, 1st and then 2nd. On the other hand, there is reason to question whether a child's first verb forms that look like 3rd person forms really can be considered as such.

At the age of two, the child already has various ways of referring to a person in his or her speech. For example, the child in this study referred to her own actions in five different ways: *istuu* 'sits', *E istuu* 'E sits', *minä istuu* 'I sits', *minä istun* 'I sit', *istun* '(I) sit'. The 2nd person plural verb form normally appears later than the others. In this study, the child began using this form six months later, and its use was fully established almost a year later than the corresponding personal pronoun. The reasons for the lateness are probably partly cognitive, partly pragmatic and partly perhaps language specific. The cognitive and, to a great extent, the pragmatic factors have the same effect regardless of language. Based on the study material, it seems that it is characteristic of Finnish that, while other personal reference forms are differentiated directly on the basis of a form that looks like the 3rd person singular, acquisition of the 2nd person plural verb form appears to occur via the 2nd person singular. This may be the result of the 2nd person singular and plural verb forms being phonetically similar in Finnish, for example *menet* 'you (SG.) go', *menette* 'you (PL.) go'. ■

Kirjoittajan sähköposti (e-mail):
anneli.brown@helsinki.fi